

Demokratija pod opsadom lidera: Uloga političkih elita u urušavanju demokratije u Evropi

Larry M. Bartels, (2023), *Democracy Erodes from the Top: Leaders, Citizens, and the Challenge of Populism in Europe*, Princeton University Press, Princeton

Nakon istraživanja predstavljenih u njegovim ključnim studijama, „Demokratija za realiste: Zašto izbori ne proizvode odgovornu vlast“ (eng. *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*) u koautorskvu sa Kristoferom Ačenom (eng. *Christopher Achen*), i Nejednaka demokratija: Politička ekonomija novog pozlaćenog doba (eng. *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilded Age*), Lari Bartels, istaknuti istraživač u oblastima demokratske odgovornosti, javnog mnjenja, nejednakosti i populizma, predstavlja svoju najnoviju monografiju *Erozija demokratije od vrha: Lideri, građani i izazov populizma u Evropi* (eng. *Democracy Erodes from the Top: Leaders, Citizens, and the Challenge of Populism in Europe*).

Dok su u dosadašnjim istraživanjima nezadovoljstvo građana i porast populizma najčešće isticali kao glavne pretnje demokratiji, Bartels skreće pažnju na ključnu ulogu političkih elita u slabljenju demokratskih institucija i fokusira se na ključno istraživačko pitanje – *Zašto su lideri, a ne građani, glavni pokretači krize demokratije u Evropi?*

Jedan od ključnih argumenata u Bartelsovoj analizi jeste da se najznačajnije promene u liberalnim evropskim demokratijama ne ogledaju u promenama javnog mnjenja, već u načinu na koji se političke elite poštuju ili krše, odnosno zlopotrebljavaju demokratske norme. Kako Bartels primećuje, „ako Evropa prolazi kroz krizu demokratije, izgleda da većina Evropljana to nije primetila” (str. 13). Kroz analizu lidera kao što su Viktor Orban u Mađarskoj i stranke Pravo i pravda (PiS) u Poljskoj, Bartels ukazuje na načine na koji političke elite koriste institucionalne mehanizme za konsolidaciju svoje moći, često zaobilazeći ili manipulišući demokratskim procesima zarad ličnih interesa. Ovaj pristup naglašava da se kriza demokratije u Evropi oblikuje odozgo, kroz delovanje moćnih političkih aktera, a ne isključivo kroz građansko nezadovoljstvo. U svojoj analizi, Bartels koristi podatke iz *European Social Survey* (ESS), obuhvatajući period od 2002. do 2019. godine, za praćenje političkih stavova koji se često prepoznaju kao indikatori „krize demokratije” u 23 evropske zemlje. Ova baza omogućava autoru da identifikuje trendove koji reflektuju osećaj ekonomske nesigurnosti, neprijateljstvo prema imigraciji i evropskoj integraciji, kao i sve veće nepoverenje u političke elite i nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratskih institucija (str. 6-7).

Nakon uvodnog, drugo, treće i četvrto poglavlje ove monografije istražuju tri glavna talasa ekonomskih kriza koje su, prema rečima autora, oblikovale demokratsko nezadovoljstvo među građanima: krizu evrozone, krizu socijalne države i imigracionu krizu. Bartels deli period analize na tri faze – prekrizni period (2002–2007), period krize (2008–2013) i postkrizni period (2014–2019) – čime omogućava detaljno praćenje stabilnosti ili promena u javnom mnjenju tokom ovih vremenskih okvira (str.9).

Kriza evrozone donela je značajne izazove mnogim evropskim državama, ali nije ostavila trajne posledice na podršku za EU i evropske integracije. Nasuprot očekivanjima, podrška socijalnoj državi i stavovi prema imigraciji pokazali su se iznenađujuće stabilnim, uz samo privremene oscilacije. Javnost u Evropi se, uprkos ekonomskim pritiscima, uglavnom vratila ranijim obrascima stavova u postkriznom periodu, sugerišući postojanost ključnih političkih uverenja, čak i u vremenu ozbiljnih kriza.

Prema Bartelsovoj analizi, ključni faktor koji oblikuje promene u javnom mnjenju jeste subjektivna percepcija blagostanja. Tokom vrhunca ekonomske krize, imućniji građani, poput onih u Španiji, često su bili zaštićeni od posledica krize, pa njihov osećaj blagostanja nije značajno opao. Nasuprot tome, osobe s nižim prihodima procenjivale su svoje stanje kao drastično lošije. Međutim, te promene su bile kratkotrajne, jer su se stavovi stabilizovali kako su se poboljšavale njihove ekonomske prilike. Do 2014–2015, prosečno zadovoljstvo ekonomijom čak je nadmašilo predkrizni nivo, ukazujući na otpornost ekonomskog raspoloženja.

U četvrtom poglavlju Bartels dokumentuje još jedan primer obrasca koji pokazuje stabilnost javnog mnjenja – stavove prema imigrantima i imigraciji. Evropa je tokom poslednjih decenija imala kontinuiran priliv imigranata, a 2015–2016. suočila se s masovnim dolaskom azilanata, pretežno iz Sirije, Avganistana i Iraka. Iako su mediji govorili o „krizi imigracije“, Bartels pokazuje da nije došlo do značajne promene u stavovima građana prema imigrantima. U Švedskoj i Nemačkoj, uprkos velikom prilivu, podrška imigraciji ostala je visoka i stabilna.

U drugom delu knjige, Bartels analizira uzroke „frustracije demokratijom“ (str. 114), osporavajući ideju o opštoj krizi demokratije u Evropi, i suprotno opštim pretpostavkama pokazuje da postoji „malo dokaza o popularnom entuzijazmu za autoritarni zaokret“ (str. 204). Umesto toga, fokusira se na uspon populizma i rastuću distancu između političkih elita i građana, naglašavajući kako elite doprinose urušavanju demokratskih normi. On detaljno istražuje promene u javnom mnjenju i pokazuje kako su te promene često reakcija na elitne strategije, a ne na stvarne demokratske izazove. Analizirajući primere Mađarske i Poljske, Bartels tvrdi da su „tek nakon preuzimanja vlasti ove naizgled konvencionalne konzervativne partije započele projekat ‘neliberalne demokratije’“ (str. 196–197). Ako je većina birača u Poljskoj i Mađarskoj podržavala ove vlade, to nije bilo zato što su oni bili „aktivni pobornici autoritarizma“ (str. 210), već zato što su njihovi lideri sprovodili popularne, iako antidemokratske, agende.

U petom poglavlju analizira se uticaj krize evrozone na poverenje javnosti u političke institucije u Evropi, ukazujući na to da je ekonomsko nezadovoljstvo privremeno narušilo poverenje u lidere i vlade, ali nije dovelo do trajne demokratske krize. Iako su mlađe generacije pokazale nešto niži nivo zadovoljstva demokratijom, poverenje se uglavnom oporavilo nakon krize. Bartels osporava tvrdnje o generacijskom padu uverenja u demokratiju, jer mlađe generacije nakon krize izražavaju sličan ili čak

veći nivo zadovoljstva od prethodnih (str. 146). Nalazi sugerišu otpornost evropske demokratije uprkos privremenim ekonomskim pritiscima.

U šestom poglavlju razmatra se zanimljivi paradoks: dok su ključni stavovi građana, poput protivljenja imigraciji i evropskim integracijama, ostali stabilni tokom protekle dve decenije, podrška desničarskim populističkim partijama je značajno porasla. Istražujući osnovu podrške šesnaest vodećih desničarskih populističkih partija, Bartels pokazuje da ona ima jaku povezanost sa stavovima karakterističnim za populizam, uključujući netrpeljivost prema imigrantima i političko nepoverenje (str. 152-155). Međutim, stabilnost ovih stavova otvara enigm: ako stavovi nisu značajno evoluirali, šta pokreće rast podrške populistima? Bartels sugeriše da odgovor leži u političkoj ponudi i delovanju elita, a ne u promenama javnog mnjenja, sugerišući da su elite iskoristile stabilne stavove kako bi mobilisale biračko telo u pravcu koji odražava njihove političke agende. Ova stabilnost nameće važna pitanja o dinamici „populističke eksplozije“ koja potresa savremenu Evropu, naglašavajući ulogu elite u oblikovanju savremenih političkih trendova.

U poglavlju *Ezorija demokratije odozgo*, Bartels tvrdi da desničarske populističke partije destabilizuju evropsku politiku, prvenstveno kroz normalizaciju ksenofobije i podrivanje demokratskih normi. Međutim, ključna pretnja demokratiji dolazi od političkih elita, a ne građana. Pozivajući se na istraživanje *Nancy Bermeo*¹, Bartels pokazuje da su elite glavni akteri u razgradnji demokratskih institucija, što je očigledno u primerima Mađarske i Poljske. Nacionalistički lideri u ovim zemljama sistematski su oslabili pravosuđe, učukali medije i prilagodili izborne zakone kako bi učvrstili svoju moć. Bartels na ovom mestu dodatno analizira podršku ovim režimima, prateći uspon Fidesa u Mađarskoj od 2010. i PiS-a u Poljskoj od 2015, kao i njihove strategije koje podrivaju demokratske norme.

U poslednjem poglavlju koje nosi naziv Javno mnjenje i demokratske politike, Bartel postavlja ključno pitanje: *Zašto su mnogi dobro informisani posmatrači pogrešno procenili osnovne karakteristike javnog mnjenja u savremenoj Evropi*. Istražujući fenomen u kojem intenzivne preferencije manjih delova javnosti mogu imati veći uticaj od agregatnog javnog mnjenja, autor se fokusira na načine na koje se desničarski populistički sentiment mobilizuje i koristi od strane nekih političkih lidera, poput Viktora Orbana, dok drugi pokazuju uzdržanost. Ovaj aspekt

[1] U svom komparativnom istraživanju o urušavanju demokratije u Evropi između dva svetska rata i u Latinskoj Americi krajem 20. veka, Nensi Bermeo naglašava važnost koncepta „kapaciteta za distanciranje“. Ovaj pojam odnosi se na sposobnost i volju političkih lidera, uključujući vođe stranaka, policijske i pravosudne vlasti, da osude i suzbiju nasilje i bezakonje, čak i kada su vinovnici politički saveznici ili potencijalni partneri. Analizirajući primere očuvanja demokratskog poretka u Finskoj, Čehoslovačkoj i Venecueli, Bermeo primećuje da su stranačke elite u ovim državama pokazale snažnu privrženost demokratskim vrednostima, što ih je podstaklo da premoste političke razlike i ujedine se u borbi protiv antidemokratskih tendencija (220-221).

ukazuje na značaj strateškog razmišljanja političkih aktera u oblikovanju javnog diskursa. Bartels sugerije da otvorenija „elitistička” teorija može ponuditi bolje razumevanje dinamike između građana i moćnih lidera, ističući da dublje razumevanje lekcija stečenih tokom dve turbulentne decenije 21. veka može pomoći u prevazilaženju stvarnih i zamišljenih kriza demokratije (str. 9).

U svetlu sveobuhvatne analize izložene u knjizi *Democracy Erodes from the Top*, jasno je da je kriza demokratije složen fenomen koji zahteva dublje razumevanje interakcije između političkih elita, javnog mnjenja i institucionalnih struktura. Autor ističe da trenutna kriza demokratije nije samo rezultat ekonomskih i socijalnih faktora, već i propusta političkih lidera da odgovore na sve izraženije populističke sentimenta, koji često dolaze u obliku „anti-establišmentskih” pokreta.

Bartelsovo istraživanje ne samo da dijagnostikuje uzroke političkog nazadovanja, već nudi i promišljene strategije za revitalizaciju demokratije. On se zalaže za jačanje institucionalnih okvira i odgovornosti lidera, smatrajući ih ključnim za obnovu poverenja javnosti. Autor pokazuje da je demokratski uspeh zavistan od sposobnosti političkih aktera da balansiraju suprotstavljene interese kroz razumnu i moralnu politiku, umesto da se oslanjaju na konflikt. U tom smislu, javno mnjenje nije samo pasivni element koji čeka da bude oblikovano; ono je resurs koji političke elite moraju aktivno zaštititi i negovati (str. 238).

Bartelsova analiza jasno ukazuje na to da kriza demokratije nastaje kada politički akteri zanemaruju ovaj zadatak, čime otvaraju vrata radikalizaciji i destabilizaciji demokratskih normi. Njegov poziv na budnost građana i aktivno učešće u političkom životu ostaje ključan za očuvanje demokratskih vrednosti u svetu koji se sve više suočava s izazovima modernog doba.

Andrijana Lazarević,
Asistentkinja

Fakultet političkih nauka Univerzitet u Beogradu

